

Ο Πανοπτισμός του Αντώνη Σαμαρά και το γκρέμισμα του Πύργου.

του Θανάση Βασιλείου

Ο Εγκλεισμός ως χώρος ορατότητας

Ο Ζιλ Ντελέζ (1925-1995), ξεκίνησε το 1985 να δίνει μία σειρά μαθημάτων για το έργο του Μισέλ Φουκώ (1926-1984). Τα μαθήματα αυτά, υπο το πρίσμα της ιστορίας της φιλοσοφίας που τόσο λάτρευε ο Ντελέζ, ακολουθούσαν, σε πρώτη φάση, τη σκέψη του μεγάλου στοχαστή Φουκώ μέσα από μία χρονολογική εξέλιξη, για να στηρίξουν στη συνέχεια τον τίτλο του μαθήματος ο οποίος ήταν «Les Formations Historiques», που θα μετέφραζα ως «Οι Ιστορικοί Σχηματισμοί». Ο Ντελέζ, ξεκινώντας, κάνει μια ειδική μνεία σε δύο σημαντικότερα έργα του Φουκώ. Πρόκειται για την Ιστορία της Τρέλας (1961) και το Επιτήρηση και Τιμωρία (1975).

Αυτό που γοητεύει τον Ντελέζ στα δύο αυτά έργα και δε σταματά να το επαναλαμβάνει στα μαθήματα αυτά, είναι το γεγονός ότι για τον Φουκώ, οι χώροι εγκλεισμού, είτε πρόκειται για τα πρώτα άσυλα του 17ου αιώνα είτε για τις πρώτες φυλακές του 18ου αιώνα, δεν είναι τόσο χώροι που καθορίζονται από μαντρότοιχους, κελιά και συρματοπλέγματα, δεν είναι τόσο χώροι που βοηθούν στην «εξημέρωση» των «διαφορετικών», αλλά, πριν και πάνω απ' όλα, χώροι ορατότητας. Χώροι οι οποίοι μας επιτρέπουν να δούμε τους τρελούς, χώροι που μας επιτρέπουν να δούμε τους εγκληματίες. Με άλλα λόγια, ο Φουκώ λέει ότι η αρχιτεκτονική αυτών των χώρων δεν είναι τόσο ένα συσσωμάτωμα πετρών, όσο ένας χώρος ορατότητας. Ο Ντελέζ λέει: «Πριν σμιλεύσουμε την πέτρα, σμιλεύουμε το φως». Η αρχιτεκτονική των χώρων εγκλεισμού λοιπόν διαμορφώνει πεδία ορατότητας.

Ο Μπένθαμ και η «χρησιμότητα» της διαρκούς επιτήρησης

Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, ο Φουκώ θα κάνει μία εκτενή αναφορά στο "Πανοπτικόν" (1785), βιβλίο του Τζέρεμι Μπένθαμ (1748-1832), όπου περιγράφεται με λεπτομέρεια η λειτουργία ενός κεντρικού πύργου ο οποίος επιτρέπει στους επιτηρητές να ελέγχουν οπτικά τα κελιά που τον κυκλώνουν περιμετρικά. Η θαυμαστή σύλληψη του πύργου αυτού, που δίνει το όνομά του στον τίτλο του βιβλίου, συνίσταται στο γεγονός ότι με τη βοήθεια του φωτιστικού σμιλεύματος που καταφέρνει η αρχιτεκτονική των χώρων αυτών, ο εγκλειστος υποχρεούται να εκτίθεται στο φως του κελιού του, να είναι δηλαδή ορατός από το Πανοπτικόν, δίχως ωστόσο να μπορεί να διαπιστώσει αν όντως κάποιος τον παρατηρεί/επιβλέπει. Η βεβαιότητα ότι μπορεί να παρακολουθείται ανα πάσα στιγμή από ένα σημείο το οποίο βλέπει αλλά δεν μπορεί να αναγνωρίσει (λόγω της αρχιτεκτονικής που εγγυάται «αντιφεγγιές» και διαθλάσεις που του το απαγορεύουν), μετατρέπει τον εγκλειστο σε ελεγχόμενη φιγούρα, αποταυτοποιημένη, η οποία συνηθίζει να ζει μέσα σε μία αίσθηση διαρκούς αυτοματοποιημένης επιτήρησης.

Ίσως δεν υπάρχει πιο αποτελεσματική μέθοδος ελέγχου από αυτή που θα πείσει έναν πολίτη, μια κοινότητα ή μια κοινωνία, ότι παρακολουθούνται διαρκώς, δίχως να έχουν τη δυνατότητα να διαπιστώσουν από ποιόν. Η ανησυχητική αίσθηση της διαρκούς επιτήρησης, δημιουργεί για το υποκείμενο των μοντέρνων καιρών μια νέα ηθική. Ο Μπένθαμ λέει ότι το Πανοπτικόν μπορεί να χρησιμοποιηθεί: «χωρίς εξαίρεση, σε όλες τις εγκαταστάσεις στις οποίες ένας αριθμός ανθρώπων θα τεθεί υπό επιτήρηση σε έναν χώρο όχι πολύ μεγάλο για να καλυφθεί από κτήρια. Όσο διαφορετικός ή αντίθετος και να είναι ο σκοπός: είτε για να

τιμωρηθούν οι αδιόρθωτοι, να φυλαχθούν οι άφρονες, να αναμορφωθούν οι φαύλοι, να επιβεβαιωθούν οι ύποπτοι, να εργαστούν οι άεργοι, να διατηρηθούν οι αβοήθητοι, να περιθαλπούν οι άρρωστοι, είτε για να διδαχθούν οι πρόθυμοι σε κάθε κλάδο της βιομηχανίας, ή να εκπαιδευτεί η ανερχόμενη γενιά στο δρόμο της εκπαίδευσης: με μια λέξη, είτε να εφαρμοστεί στους αιώνιους φυλακισμένους στο δωμάτιο του θανάτου είτε στους προφυλακισμένους που περιμένουν τη δίκη είτε σε αναμορφωτήρια είτε σε κάτεργα είτε σε βιοτεχνίες είτε σε τρελοκομεία, είτε σε νοσοκομεία είτε σε σχολεία».

Η φράσεις του Μπένθαμ είναι σαφείς: η έγνοια της αναμόρφωσης δεν περιορίζεται τελικά μόνον στους χώρους εγκλεισμού αλλά σε όλα τα πεδία της κοινωνίας. Η αυτοματοποιημένη επιτήρηση απλώνεται και διαχέεται, και ο 20ος αιώνας αποδεικνύει ότι η σύλληψη του Μπένθαμ υπήρξε προφητική γιατί εξυπηρετεί ξεκάθαρα τις απαιτήσεις του καπιταλισμού: «Ο Πανοπτισμός έχει την ικανότητα να αναμορφώνει την ηθική, να διαφυλάττει την υγεία, να αναζωογονεί τη βιομηχανία, να διαδίδει τη μάθηση, να μετριάζει τις δημόσιες δαπάνες, να σταθεροποιεί την οικονομία – κι όλα αυτά χάρη σε μια απλή ιδέα» (<http://www.autonomia.gr/autonomia/mitropolitika/03.html>).

Πανοπτικόν και Ελληνικός Καπιταλισμός

Η ικανότητα του να μετατρέψεις το υποκείμενο σε αντικείμενο διαρκούς και ασταμάτητης παρατήρησης, σημαίνει ότι στοχεύεις ξεκάθαρα στο να το πλήξεις με μία διογκωμένη και απροσδιόριστη αίσθηση ενοχής, η οποία θα του διαμορφώσει μια νέα ηθική ασφυξίας σε συνθήκες «ελευθερίας», εδραιώνοντας νέες κοινωνικές ταυτότητες. Στην Ελλάδα του 20ου αιώνα, το υποκείμενο δεν παρανομεί -και άρα απειλείται με εγκλεισμό- απλά και μόνον όταν ξεπερνά τα όρια του νόμου, αλλά και όταν καταφέρνει να απειλήσει την ισορροπία που εγγυάται την ειρήνη στη χώρα του. Η απειλή αυτή για την Ελλάδα έχει ένα και μόνον όνομα: κομμουνισμός. Από το Κίνημα του Θόδωρου Πάγκαλου στις 25 Ιουνίου του 1925 έως τη δικτατορία των Συνταγματαρχών (1967-1974), περνώντας από τη δικτατορία του Μεταξά (1936-1941), το Κίνημα Κονδύλη (10 Οκτωβρίου 1935), μέχρι τα Ιουλιανά (1965), τη δολοφονία Λαμπράκη (1963), τις εκλογές «βίας και νοθείας» (1961), το δημοψήφισμα του 1946, τις εκλογές του 1952 (Παπάγος), και, φυσικά τα Δεκεμβριανά και τον εμφύλιο, το Ελληνικό Πανοπτικόν που εδραιώθηκε γύρω από τον δοσιλογισμό, τη χωροφυλακή, την ΚΥΠ, τους βασανιστές τους χίτες και τους ταγματασφαλίτες, πάντα τα κατάφερνε, είτε με τον έναν είτε με τον άλλον τρόπο, να επιβάλει μια ηθική που ρίζωσε για τα καλά στο ελληνικό συλλογικό ασυνείδητο: το να είσαι αριστερός σημαίνει ότι φέρεις μέσα σου αναγκαστικά την ταμπέλα του υποκειμένου που του αξίζει να παρακολουθείται γιατί ανα πάσα στιγμή μπορεί να αποτελέσει απειλή για τη χώρα.

Από τη μεταπολίτευση κι έπειτα, η ασφυκτική αυτή αίσθηση χαλαρώνει. Και μέσα σε σαράντα χρόνια πολλά έχουν αλλάξει. Ωστόσο τι κι αν μπορεί να μη ντρεπόμαστε πια να μιλήσουμε ανοιχτά για τις πολιτικές μας πεποιθήσεις; Οι πρόσφατες δολοφονίες των Γρηγορόπουλου και Φύσσα μας θυμίζουν ότι τα αντικομμουνιστικά αντανάκλαστα κρατούν όρθιο το Ελληνικόν Πανοπτικόν με την αμέριστη στήριξη φασιστοειδών, νεοναζιστών κι αγράμματων που τόσους πολλούς μετρά αυτή η χώρα.

Ο τεχνολογικοφετιχισμός των social media αποτελεί αδιαμφισβήτητο Πανοπτικόν των μοντέρνων καιρών. Οι προσεγγιστικές δημοσκοπήσεις του παρελθόντος δε μπορούν να συγκριθούν με τα ακριβέστατα αποτελέσματα που μπορεί να δώσει πλέον μια λεπτομερής κοινωνιολογική μελέτη των διαδικτυακών τάσεων. Στην εποχή όπου για να αποκτήσει κάτι αξία, στις ασήμαντες μικροαστικές ζωές που μας επέβαλλαν και χαρούμενα δεχθήκαμε να

διάγουμε, θα πρέπει να το «ανεβάσουμε» στο ίντερνετ, στην εποχή όπου όλη μας η ζωή επικυρώνεται ως τέτοια μόνον αν αφήσουμε το ανούσιο ίχνος της σε μια γωνιά οθόνης υπολογιστή, όλοι οι νέοι παλμοί, όλες οι προτιμήσεις κι όλες οι απαξιώσεις της ελληνικής κοινωνίας προσφέρονται απλόχερα στους ικανούς αναλυτές της κυβέρνησης.

Το Γκρέμισμα του Πύργου

Η προεκλογική στρατηγική του Σαμαρά ξεδιπλώνεται μέσα από τις ακροδεξιές του θέσεις, βήμα το βήμα. Η ομιλία του απ'το συρματοπλέγμα του Έβρου και η καπήλευση του μακελαιού στη Γαλλία επίσης. Η καταστροφολογία που καθορίζει όλη τη στάση του την τελευταία περίοδο, ενεργοποιεί τα αντικομμουνιστικά αντανάκλαστικά που με θαυμαστή ικανότητα κρατιούνται ολοζώντανα, αποδεικνύοντας ότι δεν απωθήθηκαν τελικά ποτέ πραγματικά. Οι θέσεις του είναι ορθολογικές και απόλυτα δικαιολογημένες για το προφίλ της ελληνικής κοινωνίας του σήμερα.

Ωστόσο, κάποιοι έγκλειστοι του Πανοπτικόν έχουν μάθει πια να διακρίνουν το είδος επιτήρησης, υψώνοντας συμβολικά φανταστικούς καθρέφτες και δημιουργώντας αντιφεγγιές προς τους «παρατηρητές» τους: αμέσως αναγνωρίστηκε και διαδόθηκε η προκλητικά στημένη συνέντευξη στη NEPIT. Αμέσως εντοπίστηκε το voice over της ερώτησης και το άνευ προηγουμένου στήσιμο της απάντησης του πρωθυπουργού στο MEGA κατά την έξοδό του από το Μέγαρο Μαξίμου. Ο συντηριτισμός του Αντώνη Σαμαρά τον κρατά πίσω, στη δεκαετία του '80 και στις αστείες σκηνοθεσίες α λα Μπινσίμ, που τα μπουκωμένα πλάνα κόσμου έπειθαν τον πρωτάρη έγκλειστο ότι επρόκειτο για λαοθάλασσα που πλημμύρισε την Αθήνα. Νομίζει ότι οι έγκλειστοι παραμένουν ακόμη εκεί. Κάνει λάθος. Κι έτσι αφήνει την καταστροφολογία για λίγο και γίνεται Charlie κι ας τον λένε «μαλάκα» οι Γάλλοι του Express. Κι έτσι ξεχνά τον Τσίπρα κι ασχολείται με το «νέο» του πρόγραμμα που αποτελεί ξεφτισμένες συρραφές παλαιότερων. Κι έτσι θρασύτατα λέει ότι θα μεταβεί στο Παρίσι.

Ο πανικός του είναι έκδηλος. Ο πανοπτισμός του δυσλειτουργεί. Το φως στρέφεται εναντίον του και από παρατηρητής γίνεται αντικείμενο παρατήρησης. Οι έγκλειστοι μπορούν να δουν καθαρά τον πύργο πια. Ένα και μόνο πράγμα μας έδειξε ότι μπορεί να πείσει τους έγκλειστους να κατεβάσουν τους φανταστικούς τους καθρέφτες και να συμμορφοθούν: ο κίνδυνος της αριστεράς. Ήρθε η ώρα να δείξουμε ότι προτιμάμε να κοιτάμε πια εμείς τους επιτηρητές, διαλύοντας το φόβο μιας απροσδιόριστης ενοχής. Αν κυβερνήσει η αριστερά δεν θα'μαστε πια ένοχοι, όπως θέλει να μας κάνει να πιστέψουμε ο Αντώνης Σαμαράς, αλλά απλά πολίτες που θα μπορούν πια να επιστρέφουν το βλέμμα που επι δεκαετίες τους γράπωνε απ'το λαιμό. Ο Πανοπτισμός του Αντώνη Σαμαρά πρέπει να καταστραφεί. Και οι έγκλειστοι να κρατήσουν τους καθρέφτες ψηλά. Όπως οι φυλακισμένοι στις Μέρες του '36 (1972) του Θ. Αγγελόπουλου, όταν δε σταμάτησαν να χτυπούν με τα κουτάλια τις караβάνες τους γιατί ήθελαν ν'ακούσουν άλλη λίγη μουσική...